

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 930.85(497.11:4)
ОНР

ЗОРАН АВРАМОВИЋ

Институт за педагошка истраживања
Београд

РАЗНОЛИКО ЕВРОПСКО НАСЛЕЂЕ СРПСКЕ КУЛТУРЕ

Сажетак: У раду се осветљава историјски карактер развоја српске културе методом описа њених односа са европским и балканским (суседним) културама. Најдужи утицај на српску културу имали су византијска и турска култура, при чему није занемарив ни утицај руске и германске културе. Током дугог раздобља акултурације, српска култура је градила двосмеран однос према европским културама. С једне стране, она је прихватала нека културна остварења (рационализам и уметничке форме) а одбијала она која су угрожавала њен доживљај света. Са идентитског становишта, српска култура се најжилавије опирала другим културама „средствима” књижевности и религији. Већи степен идентитеске конфликтности српска култура је имала са суседним балканским културама (због етничке и верске измешаности) него са просторно удаљенијим културама. У закључку се тврди да је прожимање националног и европског у српској култури било неједнако у простору и времену.

Кључне речи: српска култура, Европа, Балкан, културно наслеђе, идентитет.

ЗОРАН АВРАМОВИЋ

Историјски поглед на српску културу показује да је она у сталном трагању за властитим идентитетом. Мало је култура у Европи које су разноликост континуирано доживљавале као отпор и као савезништво. Историја српке културе потврђује непрекинути додир са различитим културама у Европи и свету.

Разматрање односа националног и европског у српској култури одвијаће се на два нивоа: 1) спољашњи обухвата додире са другим културама током историје; 2) унутрашњи треба да осветли основне културне струје у бићу српске културе, као и сукобе унутар ње.

Током историје, српска култура морала је да обликује своје везе са културама које су биле дубоко различите у властитим интерпретацијама света. Ако се остави по страни дуговеко наслеђе грчке и римске цивилизације на подручју централне Србије, по дужини временског додира, издвајају се византијска и турска култура, а затим руска и германска.

Све до свог политичког пада (1453. година) дух и израз византијске културе дубоко ураста у српску интерпретацију света. Она је у знаку православне вере и свих оних облика живота који су изведени из религије (стваралачки идентитет, историјски).

Турска култура је била доминантна од 1459. до 1804-1878 у животу српског народа. Она је доживљавана као непријатељска и дубоко страна, али чињеница да је постојала на истом подручју са српском морала је да остави неки траг у Србији. Он се најдубље огледао у градитељству, облачењу, организацији јавне управе (усмено владање) и продору турских речи у српски народни језик (свакодневни идентитет).

Српска култура је свој идентитет стварала на отпору и византијском а особито турском културном утицају. Од Византије је српски човек тражио самосталну цркву и државу, а од Турака је бранио своју веру и сањао о својој држави у којој турска власт неће бити домаћин. Али и поред отпора према византијској и турској култури, неки елементи културе ових народа су ушли у структуру српских вредности и тумачења стварности. Нешто слично се догодило са руским и германским културним утицајима (историјски идентитет). У културним везама са Русима посредовала је православна вера и црква, као и словенски корен језика и писма.

На том темељу, почетком XVIII века војвођански Срби узмају руску редакцију словеносрпског језика и отварају школска врата руским педагозима. Међутим, отпор руском културном утицају се показао у окретању народном језику чиме су дуговековне везе старословенског језика прекинуте.

Германска култура долази преко Беча и војвођанских Срба. Живот и рад Вука Караџића у Бечу је једна од преломних тачака у новијој историји српске културе. Једна од кључних чињеница за нашу тему је улога немачке романтике у афирмацији српског народног певања. Под утицајем романтизма и Хердерових идеја о народној поезији, Вук открива вредност српских народних песама. У том смислу, незаобилазна је улога Словенца Јернеја Копитара, као и филолога Јакоба Грима, Гетеа, историчара Леополда Ранкеа.

Истовремено, српска култура гради зид према германској култури православном вером. Страх од германизације по правилу се сводио на страх од унијаћења и покатоличења. Из страних култура-западноевропских - преузимају се знања и идеје, средства културног напретка (штапмарије, новине, закони) при чему се не доводи у питање вера, историјско памћење, језик и књижевност. Немачка романтика у рецепцији Вука а касније Његоша и Симе Милутиновића, има значење „патријархалног романтизма” (Деретић Јован).

У XIX веку, поља стваралачке културе била су у тесном додиру са Западном Европом. Велика имена српске музике и сликарства су била школована у неколико европских држава и градова: Минхен, Беч, Париз, Рим. Први српски композитор Корнелије Станковић (1831-1865.) дипломирао је у Бечу. Српски импресионизам у сликарству долази из Европе (Ђорђе Костић, Павле Савић, Паја Јовановић, Урош Предић). Француски културни утицајача крајем XIX века, посебно у књижевности - симболизам.

Одговоре на питање европског и националног у властитој култури, српски народ је морао да тражи у у геополитичком простору. Он је више него други балкански народи живео помешано са другим народима и верама. Та чињеница није могла да мимоиђе културну свест и културну праксу. Најдубље, али и најсложеније односе на Балкану српска култура имала је са хрват-

ском. Али ту одмах следе односи са мађарском, румунском, бугарском а од средине XIX века и са муслиманском и македонском културом.

Питање језика је тачка повезивања али и тачка раздора са хрватском културом. Најачи извор конфликтности са хрватском културом био је језик, па тек потом различити верски системи. Историја српскохрватског језика, у којој је било узлета и међусобних нетрпељивости, показује колико у неким националним заједницама језик може да буде важан за културни и национални идентитет. За разумевање српско-хрватских односа од кључног је значаја и етничка измешаност становништва. То значи да су културни ствараоци из оба народа деловали у најтешњим додирима. Крајем XVIII и почетком XIX века у Хрватској стварају Архимандрит Герасим Зелић, географ Павле Соларић, филолог Сава Мркаљ.

За српску културу огроман значај имала је Мађарска, односно српско-мађарски културни односи. Под притиском историјских догађаја Срби су се селили на северне делове Балкана и на том путу се највише мешали са мађарским народом. Далеки по вери и језику од народа у коме су се нашли, Срби су успели да остваре изузетно значајне културне кораке. Неке од најважнијих установа културе Срби су основали у Будимпешти и Новом Саду. Матица српска је основана 1826. у Будимпешти, а две године раније покренут је часопис Летопис матице српске.

Нема никакве сумње да су током XVIII и XIX века војвођански или угарски Срби у културном животу целокупног српског народа на Балкану, били само средиште, центар духовног струјања и покретања креације у другим просторима, а нарочито у онима који су били под турском влашћу. У условима стране државе и непознате културе, Срби стварају своје установе културе и чувају свој језик тако што покрећу листове, часописе и књиге. Оно што је било национално у једној мултикултурној ситуацији, за Србе је био језик и вера-црква. Ови показатељи културног идентитета српског народа биће допуњени митолошком традицијом, обичајима и ритуалима који су били укорениени код Србијанаца (Србима под турском влашћу).

Чињеница је да су током XIX и XX века делови српског народа били изложени различитим културним утицајима (угарском, хрватском, немачком, албанском, румунском). У ранијим историјским епохама, видели смо, тај утицај је сезао до Византије. Током свог вишевековног културног кретања, српски народ је померао властите културне центре. Манастир Хиландар је извор средњовековне српске културе. Са буђењем новог века у Европи, центри културног стварања се померају на север у Беч и Будимпешту. Делови српског народа живели су и стварали у изразитој мултикултурној ситуацији. То је разлог што тај народ ни у времену ни у простору није успео да оствари складну структуру властитог културног идентитета. Различити делови српског народа примали су различите културне утицаје. Ипак, неки базични елементи српског културног идентитета морали су постојати. Који су то елементи?

Историјски развој културног идентитета се различито одвијао у појединим деловима српског народа. На оним просторима где се српски народ мешао са другим народима природни су били процеси акултурације. Поред планског преузимања неких културних вредности и установа, српски културни ствараоци су и механизмом несвесног прихватили неке елементе других култура (у језику, мишљењу, погледима на свет, понашању обичајима). Истовремено, у тим деловима српске мултикултуре латентно је био присутан национални културни интерес, који се симболизовао, православном вером, историјским памћењем и косовском митологијом, епском књижевношћу. Све до почетка XIX века национални елемент културе, у односу на страни утицај, био је доминантан и у Србији, али са ослобађењем од Турака, може се утврдити његово слабљење у односу на периферијске делове српске културе. Тако, шири се отвореност према другим културама тамо где су Срби живели етнички хомогено, а тамо где су се мешали са другим културама, јача национално у односу на друге културе.

Одређивање односа национално- европско у српској култури захтева и преглед оних вредности и установа других култура према којима су Срби били отворени и онима према којима су били затворени. Модерно образовање српски интелектуалци у

прошлом веку стичу на западним универзитетима. Научна свест се „увози” у српску културу. Тај облик рационализма је био супротан вишевековном песничко-верском погледу на свет и укорењеној митолошкој традицији.

Економске вредности су такође прихватане у српској култури -новац и роба уместо натуралне привреде. Стваралачке форме-уметност, из других култура имале су отворене путеве у српску културу (симболизам, експресионизам, надреализам). Дакле у свакодневном и стваралачком, научном и образовном идентитету српска култура је била отворена према другим културама (немачка, француска, руска, енглеска). Оно у чему је она била и остала до краја затворена према другим културама то је историјски идентитет који се сублимише кроз православну веру, епску књижевност и косовски мит. Српска култура је остала дубоко национална у свом доживљају света или у свом разумевању света. Основни доживљај света у српској култури (књижевности, музици, ликовној култури, једној струји православља, политици) је трагично разумевање властите судбине. Као да је историја била неправедна према српском народу. Косовски пораз је уграђен у културну свест српског човека, а одатле зрачи у све области живота и стварања.

Иако је трагично осећање света владајуће у српској култури, на неки необјашњиви начин у српској култури се обликују два парадоксална значења: 1) Фаталистичко осећање историје се меша са ратничком и бунтовничком традицијом. Видовдански мит (туга због пораза) се додирује са митом српског јунаштва и српског војника, 2) С друге стране, трагична визија живота у народној књижевности, и снажна струја романтизма, у двадесетом веку добија опозицију у изузетно вредној сатирично-хуморној књижевности (Домановић, Глишић, Нушић) а после 1945. године, пише се сјајна афористичка књижевност.

Једна претпоставка за објашњење ове чињенице може да буде превласт душе (Шпенглеровом значењу) у темељима српског културног тумачења света. А душа носи са собом велика изненађења.

Питање односа према другим европским културама у српској историји се увек преламало и кроз политички рад. Као и код

других малих култура на Балкану, рад у култури је био тесно повезан са радом у политици. Тешко је наћи било које значајно име културе а да није дуже или краће време деловало у политици. И на том пољу се преламо различит однос делова српске културе према другим културама. Срби са периферије (Угарске) су оптирала за модеран појам политике, за правну државу, слободу јавности и парламентарне установе. Ове вредности је прихватила и сељачка Србија крајем XIX века. Али у стварном животу у политички рад се мешао дух националне историје, са својим митовима, вером и епиком. Држава се схватала као одбрана српског народа, али истовремено и као приватно имање а не опште добро (Слободан Јовановић). И на овом пољу културе наилазимо на повезаност институција и вредности других култура и националног садржаја који се концентрисао око осећања као темељног елемента националног бића.

На савремено разумевање односа национално и европско у српској култури, снажно утиче онај скуп обележја наше културе који је обликован током дуге историје. Српска култура је претежно култура отпора према другим културама. Од византијских времена до наших дана она у својој основној струји стварања, настоји да се одбрани од спољашњих културних утицаја. Природа поменутог отпора имала је корен у прошлости а не у развијању перспектива. Кад год би се суочила са културним искушењима, српска култура је тражила ослонац у вери, народној поезији, козовском миту - у властитој традицији.

Отвореност према другим културама је, разуме се, током историје више била ствар личности него установе културе. Срби нису имали државу која би својом културном политиком усмеравала ове токове. Стране културе су улазиле у српску културу преко снажних стварлачких личности (Скерлић, Црњански...) И то на два начина - обликованим уметничким значењима или јавним нелитерарним ставовима и публикацијама. (Лаза Костић и Милош Црњански - лирски космизам који спаја пространства света и честа поређења словенске и европских култура).

Узмимо пример Вука и Његоша. Њихова појава у српској књижевности је изразито европски усмерена. Вук под утицајем романтизма и Хердерових идеја о народној поезији открива вред-

ност српских народних песама. Од великог је значаја и улога Словенца Јернеја Копитара у Вуковом раду. Живећи неколико деценија у Бечу, Вук је дошао у прилику да упозна велика имена немачке књижевности и науке који су показивали интересовање за српску народну песму и српски језик (Гете, Јакоб Грим, Леополд Ранке). Вуково искуство странца у другој култури показује и дејство страног интересовања за српску културу.

И Његош путује по Европи: у Русију, у Беч, у Италију. Рођен у култури усмене речи, Његош ће као и његови сродници владари, од владике Василија до краља Николе писати о историји Црне Горе. У Горском вијенцу Његош преплиће три културне традиције - српскоцрногорску херојско - патријархалну, оријентално-исламску и западноевропску (Млечи). Али, Његош је ипак дубоко одан националној интерпретацији културних вредности, а појам слободе има национална својства. (Мишел Обен; Његош и историја, 1989).

У XVIII веку српски културни идентитет је, нема сумње, био обликован под снажним утицајима великих европских култура. Са Запада стижу просветитељство и рационализам, а из Русије рускословенски језик и православље. У том заплускивању великих култура стварају Гаврило Стефановић Венцловић, Захарије Орфелин, Доситеј Обрадовић и Лукијан Мушицки са којим почиње XIX век у српској књижевности и култури.

Ако бисмо у том првом веку европеизације српске књижевности тражили основне показатеље културног идентитета, нашли бисмо их пре свега у православној вери и личним именима писаца. Културни обрасци новог начина разумевања света могу се препознати и у књигама „српских просветитеља” у Угарској, а језик није био српски ни по имену.

Страх од снажних утицаја страних култура на властити културни идентитет, хранио је струју традиционализма у структури српске културне свести. Брига за народ је била надмоћнија од бриге за појединца. Отуда превласт колективног над индивидуалним, ауторитарног над кооперативним, мушких вредности над женским, реторика о колективној хармонији насупрот рационалног решавања сукоба, комуникацијска окренутост егизму.

Чињеница да је српски народ историјски живео помешано са другим народима на Балкану, условила је различите културне семантеме у бићу српског народа. У круг националног у српској култури налазе се византијски културни ток, народна (херојско-патријархална) усмена култура, и грађанска култура угарских и војвођанских Срба. Са оваквим историјским искуством тешко је говорити о јединственој српској култури. Национално се препознаје у језику, православној вери и митолошкој свести, и то је она линија спајања различитих културних образаца у српском народу. Али и ту налазимо трагове других култура према којима су Срби били непријатељски расположени или у повремено кооперативним односима. Рурална традиција се утемељује у централној Србији, а урбана се развија у Бечу и Будимпешти, страним државама. Ратничко-епска струји из Херцеговине и Црне Горе а медитеранска благост из Далмације и Славоније. Узмимо пример језика. У српској култури користе се два писма - ћирилица и латиница, наречја је више: штокавско, чакавско, дијалеката је изузетно много: шумадијско-војвођански, призренско-јужноморавски, косовско-ресавски, херцеговачки, етц. Различите културне традиције у оквиру српске културе биле су подлога за јачање регионализма у култури, за поделе у српској култури на оне који су за сарању са другим културама и оне који су за супротстваљање, али исто тако и за сукобе у српској култури на различитим претпоставкама.

У првој половини XIX века избили су неки сукоби унутар српске културе чије последице осећамо све до наших дана: 1) Вук ратује са славеносрпском књижевносшћу и језиком; 2) Народна усмена књижевност против војвођанске славеносербске књижевности; 3) Херојско-патријархална култура против грађанске културе; 4) Модерни израз у култури се наслања на европску културу, док се родољубива везује за традицију. (Занимљива је чињеница да отпор реформи језику долази из круга грађанских, војвођанских Срба.); 5) Поезија је доминантан род код угарских Срба одакле потиче романтизам са националним и политичким захтевима, а прозно стваралаштво-приповетка је преовлађујућа у Србији („сеоски приповедачи”).

Да закључим. Сукоб и прожимање европског и националног, карактеристичан за све културе, у историји српске културе се

различито формулисао и различито решавао. Народна епика је увек била чувар традиционалног. У једном свом току модерно у српској култури се наслањало на традиционално и тражење новог израза за оно што је традиционално. Стваралачки потенцијали националног нису спорни, али велико је питање у којој мери оспособљавају једну културу да се суочи са вредностима друге које логика историјског кретања чини неизбежним.

У историјском кретању српске културе национално је имало снажнију улогу од иностраног. Српска култура је више чувала него што је давала. Али, није ли то била иста историјска слика и других култура?

Литература:

- Аврамовић З. (1994), *Политика и књижевност у делу Црњанског*, Време књиге, Београд,
 Историја српске културе (1994), *Група аутора*, Горњи Милановац,
 Константиновић З. (1993), *Компаративно виђење српске књижевности*, Светови, Нови Сад,
 Обен М. (1989), *Његош и историја*, Књижевне новине, Београд.
 Поп И. (1994), *Српско-мађарски културни односи*, Вукова задужбина, Београд,
 Поповић М. (1977), *Видовдан и часни крст*, Словољубве, Београд,
 Шпенглер О. (1989), *Пропаст Запада*, Књижевне новине, Београд.

DIVERSITY OF THE EUROPEAN HERITAGE AND SERBIAN CULTURER

Summary: In this paper, authors enlighten historic character of development Serbian culture by methods description relationship between Serbian and foreigner's culture. The last influence on the Serbian culture were on the Byzantine and Turkish culture, and the

second place Russian and Germany culture. During the process of acculturation, Serbian culture was showed two faces. On the one hand, they accepted some cultural achievements (rationalism, arts forms) and the other hand keeps owns filing of the world. In the concept of identity the key role were literature and orthodox religion. The most difficult problem with other culture Serbian culture had with neighborhoods culture (ethnic and religions mixture). In the conclusion author claims that relationships between Serbian and European culture in the Serbian culture were inequality in the space and in the history.

Key words: Serbian culture, Europe, Balkan, cultural heritage, identity.